

Azimi,

s. 50-76

016
\$E2.K

no. 7997.

على رضا قره بلوط, معجم المخطوطات الموجودة في مكتبات استانبول
و أناطولي, الجزء الثالث, ص.
İSAM 141629 [y.y., t.y.]

1283

16 HAZ 2006

MADE YAYINLANMIS
SONRA GELEN DOKÜMAN

Adı:

4236 - محمد بن علي بن محمد بن أحمد بن نزار أبو عبد الله
العظيمي الحلبي التنوحي المورخ المعروف بالعظيمي المتوفى بحلب
سنة 1160/556

(أنظر : كاتب حلبي كشف الظنون 298 ؛ الزركلي الأعلام
278-277/6 ؛ كحالة معجم المؤلفين 43-42/11)
من تصانيفه :

1 - تاريخ العظيمي = وقائع نامه = تاريخ السلاجقة
ألفه لعقاد الدين آتابك زنكي الموصلبي ؛ قره مصطفى رقم 398
ورقة 217 ؛ 633 هـ ربّيه علي السنوات وينتهي إلى سنة
538 هـ

AZİMİ, İb. Abdülkâh

- 8) al-[°]Azīmī:
Azimî Tarihi. Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430 - 588 =
1038/39- 1143/44) / hazırlayan Ali Sevim. Ankara, Türk Tarih
Kurumu Basımevi, 1988. XXIX + 163 + 4 + 87 S..
(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Türk Tarih Kurumu
Yayınları ; 19. Seri - Sayı 8)
Sign.:59883

28 TEMMUZ 1992

MARUF YAKAR
SONRA BELİN BÖKÜMAN

فكري الجزار ، مداخل المؤلفين و الأعلام العرب حتى عام ١٢١٥ هـ = ١٨٠٠ ،
الجزء الثاني ، ١٩٩٢ الرياد . ص . 1025-26 . DIA KTP.16760..

-Azîmâ

العظيمي

محمد بن علي بن محمد بن نزار ، التنوخي ، الحلبي ، أبو عبد الله :

٤٨٣ — * ٥٥٦ هـ

١٠٩٠ — ١١٦١ م

(١) في بعض المصادر والمراجع : « يعرف بابن العظيمي » .

* في النجوم الزاهرة : ضمن وفيات سنة ٤٨٥ هـ . وفي معجم المؤلفين : توفي سنة ٥٣٢ هـ . وفي أعلام النبلاء :

« فيمن توفي بعد ٥٥٠ هـ » .

١ - الوافي بالوفيات : ترجمة رقم ١٦٤٠ في ٤ : ١٣١ .

٢ - النجوم الزاهرة (ضمن وفيات سنة ٤٨٥ هـ) ٥ : ١٣٣ .

٣ - أعلام النبلاء : في ٤ : ٢٤٨ .

٤ - مجلة المجمع العلمي العربي في ١٨ : ١٩٩ - ٢٠٩ .

٥ - الأعلام ط ٣ في ٧ : ١٦٥ ، ط ٤ في ٦ : ٢٧٧ .

٦ - معجم المؤلفين في ١١ : ٤٢ -

MARIE TAYMELARDIKTAN
SUKLA GIBRAN DOEUBAN

04 SUBAT 1995

الموسوعة الشامية في تاريخ الجز والصلبية

المصادر العربية مؤرخو القرن السادس (1)

تأليف وتحقيق وترجمة

الأستاذ الدكتور سهيل زكار

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	61623
Tas. No:	340.18 ZEK.M

دمشق

الجزء الحادي عشر

١٩٩٥ - ١٤١٦ هـ

- ٥٠٠٨ -

توطئة

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بعد الفراغ من تقييم النصوص غير العربية الاصل ، نشرع الآن بتقييم النصوص العربية التي كتبها عدد من المؤرخين العرب ، عاصر بعضهم أحداث الحروب الصليبية ، وبعضهم الآخر لم يعاصرها غير انه نقل عن تقدمه ، ويلاحظ ان مواد المؤرخين العرب لا تمثل من بعض الجوانب وجهة نظر المسلمين مما حدث فحسب بل فيها تفاصيل وروايات ليست متوفرة لدى غير العرب ، وعليه لا يمكن لأي باحث الاستغناء مطلقا عما كتبه العرب ، ومن هذا الباب جاءت جل الكتابات المعاصرة حول تاريخ الحروب الصليبية فيها عيوب كثيرة ونقص مشوه بحكم ان جل الاوروبيين لا يعرفون العربية ، ففي فرنسا عد غروسية اشهر المؤرخين الفرنسيين المعاصرين ممن بحث في تاريخ الحروب الصليبية ، وفي انكلترا عد رنسمان بالمرتبة نفسها ، والعجب العجيب انهما لا يعرفان العربية ، واقتصرت استفايتهما من المصادر العربية على بعض الترجمات .

واهتم المؤرخون العرب بقدم الفرنجة وبما أحدثوه ، ويروى ان همدان بن عبد الرحيم الاثاري صنف كتابا مفردا حول هذا الموضوع ، وهذا الكتاب بحكم المفقود ، لانعرف محتواه ولا منهج مصنفه .

وبعد عبد الرحيم ، او حتى في ايامه تحدث المؤرخون العرب عن الفرنجة واعمالهم ضمن منظومة اخبار الحوليات ، ولم يحاول ايا منهم السؤال : من اين جاء هؤلاء ، ولماذا قدموا ، وما هي اصولهم واوضاعهم الاجتماعية والسياسية وسواها ؟

İbnü'l-Kalânî 1 - 145
Ağrı 146 - 206
İbnü'l-Ezâle 207 - 321
İbnü'l-Cevrî 322 - 352

المصادر العربية (مؤرخو القرن السادس)

- ١ - ابن القلانسي
- ٢ - العظيمي
- ٣ - ابن عساكر
- ٤ - ابن الازرق الفارقي
- ٥ - ابن الجوزي
- ٦ - العماد الصفهاني الكاتب (صاحب البستان الجامع)

دمشق ١٤١٥ / ١٩٩٤

MADE AT İSLAMİNDİŞİN
SONRA GELİR DUKUMAN

8 NISAN 8

شذرات من كتب مفقودة في التاريخ

استخرجها وحققتها

الدكتور إحسان عباس

- ٦ -

تاريخ العظيمة

أبي عبد الله محمد بن علي بن محمد بن أحمد بن تزار السنوسي الوابي

٤٨٣-١٩١٠/٥٥٦-١١٦٠ بعد

(٦) الوافي بالوفيات ٤ : ١٣١ والنجوم الزاهرة ٥ : ١٣٣ وأعلام النبلاء ٤ : ٤٨ و Journal (JA)

Asiatique سنة ١٩٣٨ (ص ٣٥٢ - ٣٥٦).

ZDGM XXIV, 1870, s. 425-432; F. Bodens-
tedt, *Aus dem Nachlasse Mirza Shaffy's*,
Berlin 1975; Horst W. Brands, *Azerbaidsc-
hanisches Volkseben und modernistische
Tendenz in den Schauspielen Mirza
Feth-Ali Ahundzade's (1812-1878)*, Wies-
baden 1958; Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan*,
İstanbul 1940; a.mlf., *Azerbaycan, Dil ve
Edebiyatın Dönüm Noktaları*, Ankara
1953; a.mlf., *Die Literatur Aserbeidschans*,
Fundamenta II, Wiesbaden 1965, s.
635-699; a.mlf., *Mirza Feth-Ali Ahundzade
Hakkında Bir Vesika*, AYB, nr. 26, 1934., s.
41-45; a.mlf., *Mirza Şefi Hakkında Notlar*,
TM, II, 1928, 261-270; a.mlf., *Die modern
Azerbaidshanische Literatur, Handbuch
der Orientalistik, V, Altaistik*, Leiden 1963;
a.mlf., *Modern Azerbaycan Edebiyatına Bir
Bakış*, AYB, nr. 37, İstanbul, 1954, s.
40-48; a.mlf., XVII. Asır Azeri Şairi Melik
Bey Avcı, AYB, II, 1993; a.mlf., XIX'uncu
Asır Büyük Azeri Reformatorü Mirza Feth-Ali
Ahundzade, Festschrift Bonnelly, Rom, 1940,
s. 69-85; a.mlf., Suzan, Azerbaycan Şairle-
rinden Sadi Karabağlı, *Türk Amacı*, I (İstan-
bul, 1942), s. 209-216, nr. VI (1942), s.
253-260; *Cenubî Azerbaycan Edebiyatı
Antologiyası*, 4 C., Redaktör: Mirza İbrahi-
mof, Bakü, 1981-1988, I.c., 1981; II. c.
1983; IV. c. (basılmamıştır): Cevat Hey'et,
Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış, 2.
c., Tahran, 1358-1369, I. c., 1358/1980,
II. c., 1369/1980; a.mlf., *Azerbaycan Şifahî
Halğ Edebiyatı*, Tahran 1367 (1988); Bekir
Çobanzade, *Azeri Edebiyatının Yeni Devri*,
Bakü 1936; Paşa Efendiyef, *Azerbaycan Şi-
fahî Halğ Edebiyatı*, Bakü, 1981; Emin
Abid, *Azeri-Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul
1924, (İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitü-
sü Tezleri, el yazma hâlinde, tez no: 5) bk.,
"Emin Abid'in Azeri Edebiyatı Tarihi, haz.,
Aziz Merhan, İzmir 1990, Ege Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bö-
lümü, Mezuniyet tezleri; Muharrem Ergin,
Azeri Türkçesi, İstanbul 1971; İsmail Hikmet
Ertaylan, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, 2 c.,
Bakü 1928; Fıridun Bey Köçerli, *Azerbaycan
Edebiyatı Tarihi Materyalleri*, Bakü
1925-26, I-II. Bu eserin yeni baskısı: Fıridun
Bey Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, 2 c.,
Tertip eden: Rugiyev Genbergızı, Bakü Elm
Neşriyyatı, 1978-1981, I.c.: II. c., 1981;
Feyzulla Gasımzade, XIX. Esr Azerbaycan
Edebiyatı Tarihi, Bakü 1966; Turhan Gen-
ceî, *Il Canzoniere di Şah İsmail Hataî*, Napo-
li 1959; a.mlf., Tebrizli Saib, *Türk Amacı*,
nr. 1, 1942 s. 33-37; nr. 2, s. 52-60;
a.mlf., Tebrizli Te'sir'in Türkçe Şiirleri,
TDED III, İstanbul 1948, s. 117-128; Gey-
dar Guseynof, *İz istorii obşçestvennoy i filo-
sofskoy misli v Azerbaycane XIX veka*, Ba-
kû 1958; C. Hacıyev, XX. Esr Azerbaycan
Edebiyatı Tarihi, Bakü 1955; Veli Hulufu,
El Aşıqları, Bakü 1927; A. İskender, *Azer-
baycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1943-44,

I-II; A.E. Krumskiy, *Tyarki İhmoviita litara-
turi*; Kiew, 1930; M.F. Köprülü, *Azeri Ede-
biyatına Ait Tedkikler*, Bakü 1926; a.mlf.,
Fuzülü, *Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1924.
Malik Mahmudof, *Erepece Yazılmış Azerbay-
canlı Şair ve Edibler*, VII-XII. Eserler, Bakü
1983; Gulam Memmedli, *Azerbaycan Teat-
rının Salnamesi*, 2 c., Bakü 1975-1983,
I.c., 1975; 2.c., 1983; Mir Celâl Paşayev,
Fıridun Hüseynof, XX. Esr Azerbaycan Ede-
biyatı Tarihi 3. bs., Bakü 1982; a.mlf., *Azer-
baycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1944 I-II;
Mehmed Emin Resulzade, "Azerbaycan"
(maddesi) *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, İstanbul
1942; a.mlf., *Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*,
Ankara 1950; a.mlf., *Kafkasya Türkleri*,
Türk Yılı (mecmuası), İstanbul 1928; a.mlf.,
Azerbaycan Kültür Gelenekleri, Ankara
1949; Mümtaz Salman, *Azerbaycan Edebi-
yatının Kaynakları*, Tertip eden: Rasim Taği-
yev, Bakü 1986; a.mlf., *El Şairleri*, Bakü
1927-1928, I-II; Elyar Seferli-Helil Yusifov,
*Gedim ve Orta Esrler Azerbaycan Edebi-
yatı*, Bakü 1982; Kurt Sundermeyer, *Freid-
rich Bodenstedt und die "Lieder des Mir-
za-Schaffy"*, Kiel 1930; M.A. Şakir, *Anado-
lu Azeri Şairlerine Ait Birkaç Not*, I; Sebati,
II; Karabağlı Sadi, III; Nigârizâde Mahmud,
AYB, II.c., 1933; Vagif Veliyev, *Azerbaycan
Şifahî Halğ Edebiyatı*, Bakü 1970; Yusuf
Vezirof (Yusuf Veziir Çemenzeminli), *Azer-
baycan Edebiyatına Bir Nazar*, İstanbul
1921; a.mlf., *Poet Azerbaycan* 1962; a.mlf.,
Antologiya Azerbaycanskoy Poezii, Moskva
1960, I-III; Abbas Zamanof, Kamran Eliyev,
Molla Nesreddinçi Şairler, Bakü 1986; a.mlf.,
Emel Dostları, Bakü 1979; a.mlf., Sâbir Bu-
gün, Bakü 1985; a.mlf., *Sâbir ve Müasirleri*,
Bakü 1975.

(Not: Azeri Edebiyatı çok hacimli olduğun-
dan, örnek fasiküle sadece XX. yy. ile ilgili
bölümü konulmuştur. Y.K.).

Yavuz Akpınar

Azîmî

(483/91-556-1090-1160/61'den sonra)

XII. yüzyıl Arap tarihçisi.

Azîmî, ya da İbnü'l-Azîmî adlarıyla
Atanmış olan Ebû Abdullah Mu-
hammed, H. 483 (1090/91) yılında
Haleb'de doğmuştur. Bilinen mevcut bi-
yografik kitalarında hayatı hakkında ay-
rıntılı bilgiler yoktur. Azîmî'nin babası
Ebû'l-Hasen Ali'nin "reis" sıfatıyla anıl-
ması, onun Suriye'nin herhangi bir ken-
tinde reislik görevinde bulunmuş olabile-
ceğini ifade eder. Çağdaşı ve yakın ar-
kaşı İbn Asâkir'in belirttiğine göre, Azi-
mî, Haleb'den dimaşk'a gelip onunla

birlikte fakih Nusrullah'tan hadis eğitimi
görmüştür. O, ayrıca döneminin ünlü
şâfiî fakih Ebû Sa'd Abdülkerim sem'ânî
(113-1166) ile tanışıp görüşmüştür. İbn
Asâkir'in Azîmî'yi "muallim" olarak va-
sıflamasına bakılırsa onun, dönemin eği-
tim kurumları olan medreselerin birinde,
muhtemelen Haleb'de hocalık (müder-
rislik) yapmış olabileceği mümkündür.
Ayrıca Haleb tarihçisi İbnü'l-Adîm de
Azîmî'nin ünlü bir bilim adamı ve şair
olması nedeniyle onu "üstad" sıfatıyla
vasıflamıştır.

Ailesiyle birlikte genellikle Haleb'de
ikamet eden Azîmî, Haçlılara karşı başa-
rılı mücadele yapıp zaferler kazanmaları
nedeniyle bir ara Haleb'e hâkim olan
Artukoğlu İlgazi, musul Selçuklu valisi
Aksungur el-Porsukî ve haleb Selçuklu
valisi Seyfüddin Savarı (3 kez) öven şiir-
ler (medhiye) yazmıştır.

Azîmî'nin bundan sonraki hayatı ve
etkinlikleri hakkında, ne kendi eserinde,
ne de öteki ilgili kaynaklarda herhangi
bir bilgi vardır. Onun ölüm tarihi de ke-
sin olarak bilinmiyor. Bu konuda yaptır-
gımız araştırmalar (Azîmî tarihi, Giriş, s.
X-XI) sonucunda Azîmî'nin H. 556
(1160/61) yılında hayatta olduğu, an-
cak bu tarihten sonra ölmüş olduğu or-
taya konmuştur.

Eserleri:

1. *Tarih veya Tarihü'l-Azîmî* Azîmî,
dünyada tek nüshası ülkemizde (İstanbul
Beyazıt Umumi Kütüphanesi, Merzifon-
lu Kara Mustafa Paşa Kitapları, nr. 398)
bulunan bu eserini, Efendimiz şeklinde
vasıfladığı Musul Türk Atabekleri hü-
kümdarı İmadüddin Zengî adına kaleme
almıştır. Müellif, bu eserinde (Vrk. 1b),
"Hz. Adem'den başlayarak gelen peyg-
amberi, Hz. Muhammed'in hayatı, ha-
lifeleri ve ünlü hükümdarları ve nihayet
Abbasî halifesi el-Muktefi Liemrillah
devrine (1136-1160) kadar cereyan
eden olayları içine alan muhtasar bi eser
kaleme aldığını" ifade etmiştir. Böylece
bu eserin, Hz. Adem'den H. 555
(1160) yılına kadar vuku bulan olayları,
yıl esasına göre düzenlemek suretiyle
oluşturan muhtasar bir genel vekayinâ-
me niteliğinde olduğu görülüyor. Bu-
nunla birlikte Azîmî'nin bu eserinden
nakiller yapan İbnü'l-Furat (Tari-
hü'd-düvel ve'l-Mülük, vrk. 33b, 154b),
bu hususu belirtmektedir. Eserin kapsa-
mı şöyledir: Azîmî, bu muhtasar nitelik-
teki eserinde, Hz. Adem'den Hz. Mu-

YENİ TÜRK İSLÂM
ANSİKLOPEDİSİ

ÖRNEK FASİKÜL İSTANBUL ARALIK 1995

DN: 47362

MADE İZMİR KÜTÜPHANESİ
SÖZLÜK BÖLÜMÜ

Mecelle'tu'l-mecma'i't-ilmiiyi't-arabi
18/5-6, s: 199-209, 1943 Dimçesk

مورخ حلبی

- أو -

العظیمی وتاریخه

التاریخ عندنا اكتسب مكانة مهمة ، وسار في طريقة كان لها الأثر العظيم بين توارخ الشرق والإسلام ، فتطورت مناهجه ، وتعميت مادته الغزيرة ، وأوضاعه المتنوعة ، نهض به رجال أعظم ، أكسبوه المنزلة اللائقة ، لما احتوى من أدب جم ، ومعارف وافرة . . . فكان مرجع السياسي والعالم والأديب والاجتماعي . . . تكونت منه مجموعات أدت الخدمات الجليلة للثقافة ، وبصرت بالمأضي القريب والبعيد ، ونهت الغافل ، ووجهت الآراء . . .

ويهمني ان أذكر مؤرخاً كان يعد من أكابر من زاول التاريخ ، أعني (العظیمی) ، وأبين صفحة من تاريخه بعد أن أهمل مدة ، ولم يتردد ذكره على الألسن في أيامنا الأخيرة لولا ان الأستاذ الطباخ تعرض للكلام عليه ، والإشارة إلى أثره وبين انه من جملة الكتب المفقودة . . .

كان هذا الإهمال ناجماً من نسيان توارخه ، بحيث لم ينقل عنها أحد مباشرة ، وان صاحب الاعلان بالتوبيخ على من ذم التاريخ على كثرة تعرضه لمؤرخين عديدين قد أغفل أمره . . . فبقي كذلك مدة لا لأنه زالت فائدته ، ولم تبق له تلك المكانة ، وانما كانت السبب عدم الاهتمام (بالإنارة التاريخية) ، ولم نشاهد لها حسن الأثر إلا في هذه الأيام . . .

كان المؤرخون قد نقلوا عنه ، وأودعوا صحفهم ذكره بإيراد نصوص من تاريخه فهذا ابن خلكان نقل بعض نصوصه مما يدل على انه كان معروف المكانة ، ظاهر الأثر ، وإن كان لم يترجمه في أثره الخالد (وفيات الأعيان) ، فقد فاته جماعة أمثاله ، وعرضه مصروف الى ان يوضح من كان قد خفي أمره ، او يشير إلى المواهب الغامضة على غيره ، وهكذا ذكره آخرون . . .

وسهلاً بلا تعقيد ومألوفاً لا تنفر منه الطباع ، ولا حاجة اليوم للدارسين أن يتناقلوا مالا حاجة لهم اليه ولا أن يصرفوا وقتاً في الرجوع إلى المعجمات للكشف عن عويص من اللفظ ما كانت حاجة اللغة في وقت من الأوقات داعية اليه .

في الصناعتين^(١) «وربما غلب سوء الرأي وقلة العقل على بعض علماء العربية فينطابون السوقي والمملوك والأعجمي بألفاظ أهل نجد ومعاني أهل السراة كأبي علقمة إذ قال لحجامة : اشدد قصب الملازم ، وأرهف ظبات المشارط ، وامر المسح ، واستنجل الرشح ، وخفف الرط ، وعجل النزح ، ولا تكهرن ايباً ، ولا تمنعن نيباً . فقال له الحجامة ليس لي علم بالحروب .

عن الأصمعي^(٢) قال : سمعت اعرايباً من غنى يذكر مطراً أصاب بلادهم في غب جذب فقال : تدارك ربك خلقه وقد كلبت الأمحال وتفاصرت الآمال وعكف لباس وكظمت الأنفاس وأصبح الماشي مصرمًا ، والمترب معدماً وجفيت الخلائل وامتمنت العقائل فأنشأ سحاباً ركماً كبيراً سحاباً ، بروقه متألقة وعوده متعمقة فسح ساجياً راكداً ثلاثاً غير ذي فواق ثم أمر ربك الشمال فطحرت ركاه وفرقت جهامه فاتشع محموداً وقد أحميا واغنى وجاد فأروى فالحمد لله الذي لا تكبت نعمه ولا تنفذ قسمه ولا يخيب سائله ولا ينز نائله .

وقد أورد علماء البيان من هذا القبيل أشياء تغنى منها النفس وربما صعب فهمها على العربي التبحر .

محمد كرد علي

Tout aussi rebelles que celle-ci à un idéal impérial centralisateur, elles avaient entretenu après la chute des Arsacides des rapports difficiles tant avec les empereurs sassanides qu'avec les souverains byzantins. Une hiérarchie sociale répartie en quatre classes, grands seigneurs autonomes, petits seigneurs vassalisés, hommes libres et serfs, un droit d'aînesse réservant strictement le patrimoine au fils aîné et maintenant à travers les siècles un lien étroit entre canton et famille, l'existence d'une caste religieuse s'attribuant, après comme avant la conversion au christianisme, la majeure part des fonctions ecclésiastiques, l'absence de ville importante, tout contribuait à perpétuer une structure politique où toute référence à un État dominateur était absente. Un des chefs d'une grande famille se faisait reconnaître une prééminence, notamment pour commander l'armée commune en cas de guerre, mais ce n'était là que l'ébauche d'une royauté plus symbolique que réelle, exercée par un *primus inter pares*. Ce titre royal passait d'une famille à l'autre aisément, seule réalité politique instable dans une structure millénaire.

Quand les Arabes se lancèrent à la conquête de l'Asie occidentale, mettant à mal Sassanides et Byzantins, leur action fut accueillie avec sympathie par le clergé arménien, très sensible à leur strict monothéisme. Par ailleurs, le pays étant escarpé et la population connue pour ses capacités militaires, les Arabes préférèrent négocier plutôt que de s'imposer par la force. Un traité imposa un tribut en laissant une autonomie politique et religieuse totale aux habitants. Cette situation d'un protectorat imposé à un « royaume » chrétien par l'Islam n'était pas courante. On ne peut guère la comparer qu'au pacte que les Arabes conclurent avec les Nubiens, avec cette différence fondamentale que la vallée du Nil en amont d'Assouan demeura longtemps hors de l'espace islamique alors que l'Arménie, tout en conservant son autonomie politique, linguistique et religieuse, fut englobée dans l'Empire omayyade et servit de base à des opérations dans le Caucase et jusque sur les bouches de la Volga. La valeur reconnue du cavalier arménien amena les Arabes à exiger des princes locaux des hommes montés, qui purent demeurer chrétiens mais durent combattre pour l'Islam sans avoir droit à une solde.

Cette situation exceptionnelle ne se modifia que lentement, même si, sous 'Abd al-Malik, un gouverneur arabe fut nommé. Trois révoltes éclatèrent au VIIIe siècle, provoquées dans un premier temps par une augmentation des exigences financières des musulmans, puis par des interventions pour modifier la hiérarchie des familles au pouvoir. À l'époque abbasside, une pression pour islamiser la région par l'implantation de populations exogènes se décela. Les nomades arabes s'infiltraient dans les parties basses, les kurdes dans les montagnes. Pourtant, jusqu'à l'arrivée des Turcs seljoucides au XIe siècle, le noyau central de l'Arménie demeura administré par les grandes familles traditionnelles. Il y eut adéquate tacite entre les aspirations aristocratiques et autonomistes des Arméniens et la profonde répugnance de l'anarchie fondamentale des Arabes à l'égard d'un État trop centralisé et trop structuré.

Comme toutes les régions de montagne au climat sain mais aux ressources limitées, l'Arménie produisait plus d'hommes qu'elle ne pouvait en nourrir et fournissait nombre de recrues ou d'immigrants aux armées et aux cités byzantines comme musulmanes. Dans le chapitre 7, « Vocation impériale, les Arméniens à Byzance (IVe-XIe s.) », Gérard Dédeyan attribue une ascendance arménienne à la plupart des basileis et des grands de l'Empire byzantin qui jouèrent un rôle dans la Renaissance macédonienne. Je ne sais ce qu'en pensent les spécialistes de Byzance mais, dans l'histoire de la Syrie au XIe siècle, on trouve souvent mention du préfet de

police ou du général arménien au service des Fatimides. Cela deviendra encore plus vrai au Caire sous le régime du vizirat militaire instauré par l'Arménien Badr al-Ġamālī, comme le montre un ouvrage récent d'Angèle Kapoyan-Kouymjian.

La place réservée à l'art, traité par Nicole THIERRY, est réduite eu égard aux larges compétences de celles-ci et aux controverses qui agitérent les spécialistes de l'art roman au début de notre siècle. Les Arméniens passent pour avoir conservé chez eux les secrets de la stéréotomie qui fit la gloire de la Syrie byzantine et pour les avoir transmis tant aux Grecs qu'aux Arabes musulmans. Le dossier est encore insuffisamment documenté; pourtant on ne peut s'empêcher de rapprocher les arcatures aveugles qui ornent les avancées semi-circulaires de Bāb al-Futūḥ et de Bāb Zuwayla, construites au Caire sur ordre de Badr al-Ġamālī, de certaines absides d'églises byzantines du Xe et du XIe siècles, même si celles-ci furent édifiées en briques. Les Arméniens pourraient donc avoir été à l'origine de transferts de techniques architectoniques entre monde chrétien et monde musulman et réciproquement, et de leur diffusion à travers le Moyen-Orient.

On ne peut évoquer ici les pages très riches sur les mouvements de population en Asie Mineure, avant et pendant les Croisades, et sur le rôle capital que jouèrent encore une fois les Arméniens entre les Francs, défenseurs du Christ, et les Turcs et les Kurdes, défenseurs du Coran, peuples nouveaux venus dans la région mais ayant repris à leur compte les vieilles querelles. Les Arméniens s'y montrèrent sans doute moins prudents et avisés que précédemment.

En arrêtant notre réflexion sur l'apport de cet ouvrage à l'époque qui précède les Croisades, nous n'avons pu qu'effleurer le sujet traité. Certes, quelques critiques peuvent être faites sur le fond comme sur la forme. Les cartes, nombreuses et souvent empruntées à des ouvrages soviétiques, sont parfois peu lisibles ou dotées de légendes incompréhensibles (p. 168). Le découpage des chapitres est arbitraire, certaines époques (IXe-Xe siècles) sont traitées deux ou trois fois, d'autres sont presque passées sous silence (histoire politique du XIIIe et du XIVe siècles). Les pages consacrées à l'économie pourraient être enrichies grâce à une utilisation de l'apport des chroniqueurs, voyageurs et géographes arabes ou persans traitant de la Djézireh et de l'isthme arméno-caucasien. Pourtant, le bilan global est très positif et nous incite à espérer une rencontre scientifique tripartite, historiens de l'Arménie, historiens de Byzance, historiens de l'Orient musulman pour dissenter ensemble des échanges commerciaux, culturels et ethniques et des tensions militaires qui animèrent cette région frontière durant le siècle qui précéda les Croisades.

Thierry BIANQUI
(Université Lumière - Lyon II)

Muḥammad b. 'Alī AL-AZIMĪ al-Ḥalabī (482-556), *Tārīḥ Ḥalab*, éd. Ibrāhīm Za'rūr. Damas, 1984. 509 p.

Il s'agit là d'un texte souvent cité, rarement consulté. Claude Cahen avait découvert cette chronique à Istanbul et avait publié les années 455 h. à 538 h. dans le *Journal Asiatique*, 1938, p. 353-448.

a. *L'introduction.*

L'éditeur a placé en tête une page extraite d'*Aḥbār 'Ubayd* mentionnant le goût prononcé que le calife Mu'āwiya affectait pour l'histoire. Puis il se lance dans un plaidoyer très damascain

02 ARALIN 1995

MADDE YATIRIM ANDIKTAN
SONRA GZLER BORUMAN